

natančen in nam odkriva plast za plastjo te freske družbenega trenutka v socialistični Jugoslaviji, kjer so zgodovinarji igrali pomembno vlogo družbenega katalizatorja.

V ta kontekst je avtor umestil tudi vlogo in lik Boga Grafenauerja in mu posvetil nekaj zanimivih strani, ki kažejo na kompleksnost zgodovinskega dogajanja pri nas. Avtor je obnovil polemiko s 23. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Tolminu (1986), kjer so nekateri obravnavali nekaj revizijskih tez, ki jih je kasneje na dokaj površen način spet obnovil V. Simoniti v evfemizmu, da je bilo vse slovensko zgodovino pisje po letu 1945 en sam prispevek k apologiji enoumja. Ob vehementnem Grafenauerjevem odgovoru je Luthar dodal še Vodopivčev tipkopisni *Poskus opredelitve razvoja slovenskega zgodovino-pisja*, ki v »12 točkah razloži stopnjo metodološke ozaveščenosti slovenskih zgodovincev«. Vstop Petra Vodopivca v diskurz o slovenskem zgodovino-pisju je za Lutharja dober znak zrelosti stroke in koherentnosti do lastne preteklosti. Prav to koherentnost in navezanost na visok etični nivo svojih učiteljev je Vodopivec dokazal že v nekaterih iluminiranih straneh Nove revije, ki jih sicer Luthar ne upošteva, ki so pa vsem dovolj znane, da lahko rečemo, da je tudi zgodovina v slovenski pomladi odigrala svojo vlogo. V takratnih zaostrenih družbenopolitičnih razmerah je prav Vodopivec, ob mnogih, ki so se opredelili dosti kasneje s spreminjanjem naslovov lastnih raziskav iz apologije v kritiko sistema, prav dobro zastopal samega sebe, pa tudi teorijo in prakso zgodovino-pisja. Te druge, ki so dosti let kasneje v navalu transformizma pomenili »ponoven poskus homogenizacije v prepisovanju preteklega«, je Luthar definiral kot strokovnjake, katerih »skupni predznak je igranje strahu pred restavracijo komunizma«.

Oto Luthar je s tem pregledom na 212 straneh opravil pomembno nalogo pri poznanju razvoja teorije (filozofije) zgodovine pri nas in v Evropi. Dokaj zahteven tekst je zapolnil manjke, ki smo jih po izidu »revidirane Grafenauerjeve skripte, potrebne za študij uvoda v študij zgodovine«, občutili prav vsi. In v tem smislu temu delu izrekamo dobrodoščilo na sceni slovenskega prispevka k poznanju teorije zgodovine.

Boris M. Gombač

Norbert Ohler, *Sterben und Tod im Mittelalter*. München, Zürich : Artemis, 1990. 320 strani.

Gotovo je odnos do smrti eno temeljnih dejstev, ki so oblikovali in določali človeški rod od začetkov pa vse do današnjih dni. Smrt bližnjega, prijatelja, znanca je bila vedno vir retoričnih vprašanj: kdo smo, čemu smo, zakaj smo. V redkokaterem obdobju pa je bila smrt tako pogosta, kakor v srednjem veku; saj je zaradi pogostih lakot, vojn in epidemij spremljala človeka od malih nog naprej, dokler ni sam pribežal v njeno naročje. Smrt in odnos do nje ni povsem neznana tema zgodovinskih raziskav. Novi vek je na primer obširno obdelal Philip Aries. Norbert Ohler, docent na univerzi v Freiburgu, pa je raziskal srednjeveške občutke do smrti in zajemal iz širokega spektra različnih pisnih virov. V svoje delo pa je vključil tudi interpretacije slikovnega materiala, pri čemer pa je (kakor sam opozarja) potrebno biti pazljiv pred označeno razlago simbolike te vrste virov.

Ohler skuša najprej na kratko prikazati najpogostejše vzroke za smrt v srednjem veku. Najlepše so po njegovem mnenju naštet v liturgičnem vzkliku A peste, fame, bello, libera nos, Domine (Kuge, lakote in vojne, reši nas, o Gospod). Pod latinskim izrazom za kugo so srednjeveški avtorji razumeli vse vrste nalezljivih bolezni: kolero, gripo, gobavost, mumps . . . Drugi pomemben vzrok je bila lakota. Poleg slabe izkoriščenosti zemlje opozarja avtor še na kolebanje mikroklimne (sprememba povprečne temperature za 1° C spremeni čas vegetacije za 2–3 tedne!). Težave z lakoto so kolikor toliko uspešno reševali le v pokrajinah ob rekah in morjih, saj so lahko le tja dovažali hrano iz neogroženih pokrajin, ne da bi se ta prej pokvarila. Tretji najpomembnejši vzrok so bile vojne, v katerih pa niso ljudje umirali toliko zaradi samih spopadov, kot zaradi opustošenja, ki ga je povzročila nasprotna vojska.

Drugo poglavje je posvečeno človekovemu prizadevanju za boguščno smrt. Zaradi stalne nevarnosti, da nenadoma umre, je skušal srednjeveški človek biti nanjo vedno pripravljen. Najčjejo bojazen je predstavljala hitra, nepričakovana smrt, brez spovedi in sprejetih poslednjih zakramentov. V molitvah so se pogosto obračali na svetega Krištofa, ki je bil varuh pred nenadno smrtjo, v skupinah pa so ob slovesu zmolili še očenaš za naslednjega izmed njih, ki ga bo ugrabila smrt. V bratovščinah in cehih so obstajale številne molitvene zveze, ki so svoje priprošnje za »lepo« smrt naslavljale preko Marije in svetnikov na Boga. Vojsčaki in fevdalci, ki so bili zaposleni s »pomembnejšimi« stvarmi, so za molitve plačevali menihom in samostanom. Pogosto so fevdalci obdarovali samostan za izprositev milosti od Boga, za srečno vrnitev s poti in iz vojske, za zdrav porod in moške potomce, za pridobitev novih zveznikov . . . Z obdarovanjem so skušali tudi preprečiti svojo pozabo med ljudmi. Darovali so zato, da bi bili po smrti omenjeni pri cerkvenih obredih, premožnejši so ustanavljali šole, samostane, ki so imeli, med drugim dolžnost, da se jih spominjajo v molitvah. V Kremsmünstru je na primer vsako leto 11. decembra obred, v katerem se spominjajo ustanovitelja samostana Tasila III. V upanju na prizanesljivejšo sodbo so se dali mnogi pokopati v samostanih in cerkvah, ki so jih sami ustanovili. Ohler navaja (citira Liermannovo delo *Stiftungsrecht*) kot pogost pojav, da so Božjega Sina šteli za enega enakopravnih dedičev, z njegovim delom zapuščine pa je seveda razpolagala cerkev. Svoj položaj pred Bogom so skušali fevdalci popraviti tudi z obdarovanjem revežev, saj je prevladovalo mnenje, da velja pri Bogu molitev reveža več kot pa molitev premožnega.

O občutkih, ki so prevevali človeka, ko je na vratu čutil hladen dih smrti, je po Ohlerjevem mnenju težko soditi. V opisovanje srednjeveških pisarjev so se pogosto vrivali svetopisemski citati, ki zamegljujejo dejanske občutke udeležencev dogodka, brez dvoma pa je bila smrt ljudi po Ohlerjevem prepri-

čanju mnogo bolj prozaična kot pa dobimo občutek ob branju srednjeveških virov. Kogar je zajela snežna nevihta ali je padel v naraslo reko, ni imel časa, da bi pretirano razmišljal o poslednjih stvareh. Ohler meni, da je bila smrt v srednjem veku predvsem kolektiven dogodek. Običajno se je ob postelji umirajočega vsaj v zadnjih trenutkih zbrala skupina bodisi znancev, sorodnikov in prijateljev, bodisi samostanskih bratov ali sester. Umirajoči je zbranim izročil svoje življenjske izkušnje in jih prosil za odpuščanje. Od duhovnika je prejel še zadnje olje in se s kratkimi besedami poslovil od sveta. Ko se je približala zadnja ura, so ga ob njem zbrani pogosto položili na tla, delno zaradi simbolične ponižnosti pred Bogom, delno pa tudi zaradi bojzani pred morebitno okužbo postelje. Po poteku zadnje ure so srednjeveški ljudje često sklepali na potek onostranskega življenja, zato je mogoče, da so kronisti večkrat zamolčali morebitne neprijetnosti zadnjih ur, ki ne bi bile povšeči Bogu ali zanamcem. Z enako mero dvoma je treba ocenjevati tudi zadnje besede umirajočega. Težko si je namreč predstavljati, da človek, ki je tik pred smrtjo, zbere toliko moči, da se poslovi z dolgim govorom, polnim filozofskih razglabljanj in verskih resnic. Ohler smatra za bolj verjetne tiste besede, ki izstopajo iz okvira običajnosti, ali pa so pri latinsko izobraženem izrečene v materinem jeziku.

V poglavju z naslovom *Sestra smrti* avtor knjige ugotavlja, da so v srednjem veku menili, da je smrt le del nekega procesa, zato so kronisti povsod govorili, da je smrt nastopila, ne pa da je človek umrl. Dan smrti je bil hkrati tudi rojstni dan v onostransko življenje. Običaji in navade ob umrlem, ki je čakal na pokop, so bile podobne današnjim. Sorodniki in prijatelji so ob molitvi in pesmih bedeli ob pokojniku, pri čemer pa so se globoko v srednji vek ohranile pogsanske navade. Na to opozarjajo sklepi mnogih hod in pa spovedni obrasci. Trupla so običajno pokopali hitro (naslednji dan), le izjemoma, ko so hoteli počakati na posebnega gosta, so pokopavali kasneje. Proces razkrajanja so skušali zadrževati z odstranitvijo drobovja in balzimiranjem. Po pokopu so se zbrali gosti na sedmini kot simbolni ugotovitvi skupnosti, ki je bila prizadeta s smrtjo enega izmed članov, na njej pa so se pokazale nove socialne in zakonske spremembe. Naslednik pokojnika je po mnenju Ohlerja takoj zasedel za mizo mesto umrlega, vdova pa je bila potisnjena na rob, kar naj bi tudi simboliziralo njeno prihodnost. Neprijetno usodo so doživljala trupla ljudi, za katere so menili, da so svetniki in so njihovo smrt spremljala t.i. svetniška znamenja: nebo je bilo nenavadne barve, truplo ni razpadlo, namesto smrdu se je iz njega širil prijeten vonj . . . Avtor navaja več primerov, kako so tem umrlim porezali nohte, lase, ušesa, vse kar bi lahko služilo kot relikvija; le tem so že od antike pripisovali velik pomen. Neprijetno usodo so doživljala tudi trupla mnogih vladarjev in papežev (Viljema Osvajalca so v anarhičnih razmerah po njegovi smrti »pozabili« pokopati; usmilil se ga je nek vitez in ga pokopal na lastne stroške, truplo papeža Klemenca V. je skoraj zgorelo v požaru, ki so ga zanetile dogorele sveče ob njegovi krsti, Inocenca III so ležečega v cerkvi v Perugiji oropali skoraj do golega). Bili so zapuščeni od vseh in vsa njihova veličina je izginila (Sic transiit gloria mundi). Kleriki, kasneje pa tudi fevdalci in meščani so si pravico do ropa lastnine cerkvenega veljaka (Spolienrecht) razlagali s tem, da umrli pač ni imel dedičev in njegova last pripada vsem. Anarhičnost je spodbujala še sedisvakanca po smrti cerkvenega dostojanstvenika, zato so posamezniki, ki so bili zainteresirani za premoženje pokojnika, pogosto ovirali nove volitve na izpraznjeno cerkveno mesto.

Naslednje poglavje knjige je posvečeno pokopališčem, mestom spanja. Rimska zapoved, da se v mestu ne sme pokopavati mrtvih, se ni več spoštovala že v času Justinijana, povsem pa so jo v Bizancu odpravili šele konec sedmega stoletja. Nad grobovi mučencev so v pozni antiki pogosto gradili bazilike, ki so tako postale osnova za nova predmestja. Ravno tako so se v prvih stoletjih srednjega veka izogibali pokopavanja klerikov v cerkvah, seveda pa lastnikom teh cerkva tega niso mogli preprečiti. Pokopališča so veljala za božje njive (Ohler je našel prve omembe, ki kažejo, da so poznali blagoslovitev pokopališč, že v 6. stoletju, iz 10. stoletja pa je ohranjen obred v pontifikalih), zato so na njih pokopavali le krščene in resnične vernike. Nekrščne dojenčke in pa otročnice so pokopavali pod cerkveni kap, kjer naj bi jih voda s strehe cerkve krščevala oz. očiščevala. Seveda pa pokopališče ni bilo samo mesto slovesa od pokojnika, ampak je bilo tudi prizorišče sejmov, plesov (!), branja razglasov in pa prostor, ki je preganjanemu zagotavljal pravico do azila.

Vprašanjem, kaj se zgodi po smrti, kam gre duša, kakšen je videz pekla in nebes, ki so seveda razjedala tudi srednjeveškega človeka, je namenjeno naslednje poglavje knjige. Že od koncila leta 381 je cerkev učila, da je smrt le pot v drugo življenje, a same vsebine in oblike tega drugega življenja ni natančno definirala. Ravno zaradi te nenatančne opredelitve posmrtnega življenja so praznino lahko izpolnjevale vizije klerikov kot tudi laikov, kar je povzročilo, da se v teku 11. in 12. stoletja na osnovi teh vizij vedno pogosteje pojavljajo strah vzbujajoče upodobitve poslednje sodbe in pekla. V nasprotju s teologi, ki so v svojih opisih pekla ostajali večinoma zelo previdni (Ohler navaja Ota iz Freisinga), so se slikarji prepustili svoji domišljiji. V pekel so postavljali divje živali, leve, kače podobe ljudi pa so upodabljali z nesorazmernimi udi in iznakaženimi obrazi. Srednjeveške upodobitve pekla na slikah zrcalijo po Ohlerjevem mnenju blaznost, strah in obup.

Strinjati se moramo z avtorjem, ko ugotavlja, da je bil srednji vek gotovo čas, ko se je pregovor mors certa, hora incerta potrjeval iz dneva v dan. Za grmom se je lahko skrival ropar, ki je bil za možnjo denarja pripravljen ubijati, razjarjeni fevdalec je pogosto neusmiljeno ropal in pobijal podložnike sosednjega fevdalca, s katerim je bil v sporu, požar ali kakšna druga katastrofa je lahko v trenutku izničila celoletni trud in uničila pridelek, ljudi pa prepustila lakoti. Smrt je čakal za vsakim ovinkom. Ohler je mnenja, da so bile najbolj boleče smrti otrok, ki so bili žrtve nesreč. Nesreče s smrtnim izidom so bile med otroki zelo pogoste, saj so bili večino časa prepuščeni sami sebi, brez pravega varstva. Ko so matere opazile smrt svojega otroka, so planile v neutolažljiv jok in globoko žalost. Ohler smatra tako obnašanje mater za očiten dokaz, da otroštvo le ni povsem odkritje novega veka. Materinska ljubezen in skrb za otroka je obstajala tudi v srednjem veku. Sam avtor priznava, da je lahko bil nautolažljiv jok matere tudi

posledica bojazni, da ne bi bila sama osumljena detomora. Poraja pa se nam še nek pomislek. Mar ni mogoče, da je bilo omenjanje materinega neutolajživega joka le ena od neštetihi faz, ki so jih uporabljali srednjeveški pisarji in na katere Ohler sam pogosto opozarja.

V zadnjem daljšem poglavju se avtor ukvarja predvsem s kaznovanjem in načinom usmrtnitve. S smrtjo so kaznovali celo vrsto prestopkov: prevaro, bigamijo, požig, rop, bogokletje, nezakonit premik mejnika, čarovništvo, herezijo, posilstvo, prestop v judovstvo, občevanje z živalmi. Enaki prestopki so bili v različnih časih različno obravnavani, tako da je zgodnjemu srednjemu veku s humanejšim načinom kaznovanja sledilo obdobje, v katerem je kazen dobila bolj vlogo zastraševanja kot pa popravljanja krivic. Do tedaj skoraj nedolžen prestop se je začel kaznovati s smrtjo. Tudi sami »preiskovalni« postopki so postajali vse bolj nasilni in grozljivi. Avtor opozarja, da je prav neverjetno, s kakšnim užitkom so ljudje opazovali trpljenje obsojenca. Najčastnejša in pa tudi najhitrejša je bila usmrtnitev z mečem, vendar so jo bili deležni le najvišji sloji, ki so se pregrešili proti zakonu. Ostalo ljudstvo je bilo kaznovano, pač odvisno od prestopka, z obešanjem, utopitvijo, živim pokopom (ženska za uboj, moški za premik mejnega kamna, občevanje z živalmi), z natikanjem na kol, sežigom, razčvetverjenjem. Najmučnejši način usmrtnitve je bilo natikanje na kolo, saj so kaznjencu, preden so ga privezali na kolo in ga povzdignili pod nebo, polomili vse ude. Tako poškodovan je lahko umiral več dni, truplo pa so, podobno kot pri obešanju, pustili več tednov razpeto, v opomin preostalemu ljudstvu.

Prav neverjetno je, kako malo se je v tisoč letih spremenil človeški pogled na smrt in umrlega. Srednjeveško, če že ne staroveško jedro navad in ritualov si je nadelo samo novo, sodobnejšo preobleko, ali pa še te ne, in se »sprehodilo« skozi novi vek vse do današnjih dni. Še vedno si postavljamo enaka vprašanja, še vedno si želimo hitre in neboleče smrti, še vedno postavljamo spomenike in poimenujemo ulice in institucije po ljudeh, da bi ubežali prekletstvu pozabljenja. Edino, kar se je v teku stoletij izgubilo, je umiranje v krogu prijateljev, znancev in sorodnikov. Danes ljudje umiramo sami, brez prisotnosti soljudi, priključeni na razne aparature. Knjiga Norberta Ohlerja seveda ne odgovarja na vsa filozofska in eshatološka vprašanja o smrti, kar seveda niti ni njen namen, podaja pa lepo koncipiran smaren pregled tematike, ki obogati predvsem samega bralca.

Janez Mlinar

Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Rovinj : Pokrajinski arhiv Koper, Center za zgodovinske raziskave Rovinj, 1993. 421 strani.

Akademik dr. Lujo Margetič nedvomno sodi med najuglednejše in najprizadevnejše pravne zgodovinarje istrskega polotoka. Njegov znanstveni polet je bil med drugim izpričan že z vrsto znanstvenih edicij zgodovinskih virov. Med te sodi tudi najnovejša izdaja *Statuta koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668* (Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668), ki je nastala kot skupni projekt Pokrajinskega arhiva Koper in Centra za zgodovinske raziskave iz Rovinja (*Centro di ricerche storiche di Rovigno*) v soizdajateljstvu z Založbo Lipa iz Kopra.

Pomembno pri tej izdaji je, da je dvojezična, ali, bolje, trojezična, saj je tako predgovor kot daljši strokovni uvod v slovenščini in italijanščini, transkripcija, torej prepis prvih štirih knjig koprškega statuta, ki tvorijo osnovo koprške zakonodaje, kot so jo zakonodajalci sestavili leta 1423, pa kot je v navadi za tovrstne znanstvene edicije virov, v prvotnem, to je latinskem jeziku. Zanimivo so se izdajatelji odločili, da so tako imenovano peto knjigo koprškega statuta, ki jo tvorijo dodatki zakonskih določil k prvim štirim od leta 1394 do 1668, objavili kot faksimil, torej preslikavo izdaje iz leta 1668, ko je izšla prva tiskana izdaja vseh petih knjig koprškega statuta. To je bila sploh edina tiskana verzija koprškega statuta do predstavljenе publikacije, in že zaradi tega in zaradi izredno redkih primerkov, ki so še ostali na razpolago v nekaterih knjižnicah in arhivih, je bila potrebna in upravičena ponovna izdaja statuta nekdanj najpomembnejšega mesta na istrskem polotoku.

Če bi nadaljevali z večjezičnostjo te izdaje, pa bi na koncu knjige, poleg za take edicije običajnega Kazala pomembnih pojmov in Glosarija ter osmih privlačnih barvnih posnetkov značilnih podob iz koprške zgodovine, opazili še povzetek v hrvaščini in nemščini.

S povedanim je nedvomno izpričan velik napor, ki so ga tako prireditelj objave kot izdajatelji vložili v pripravo tega dela. Kljub temu pa akademik Lujo Margetič že v predgovoru opozarja, da zaradi objektivnih okoliščin, ki so odtegnile možnost primerjalne uporabe izdaje koprškega statuta iz leta 1380 (tega poleg drugega obsežnega arhivskega gradiva koprškega komuna iz obdobja beneške nadoblasti od medvojnega časa še vedno skrivaj hranijo nekeje v Italiji), ni mogel povsem zadovoljiti sodobnim kriterijem pomožne zgodovinske vede - ekdotike, ki se ukvarja z znanstvenim preučevanjem izdajanja tovrstnih zgodovinskih virov in pri tem zahteva pritegnitev vseh znanih izdaj. Pri tem kaže opozoriti še na izdajo koprškega statuta iz leta 1394, ki se omenja v prvem poglavju pete knjige in jo v posameznih poglavjih prinaša tudi delo F. Semija *Capris, Justinopolis, Capodistria* iz leta 1975. Tako je v tej ediciji uspel Lujo Margetič pritegniti le primerek izdaje koprškega statuta iz leta 1423, ki ga sedaj hranijo v Zgodovinskem arhivu na Reki, ter tiskano izdajo statuta iz leta 1668.

Več o usodi koprškega statuta in zgodovinskem razvoju koprškega prava je prireditelj izdaje Lujo Margetič napisal v uvodu. Medtem ko se pisci uvodov tovrstnih objav običajno omejujejo na opis upravnih, oblastnih ter drugih uradnih struktur tedanjih komunov, se je tokrat avtor poglubil zlasti v značilnosti koprškega civilnega prava, ki je v posameznih pogledih tudi eno najbolj dodelanih srednjeveških civilnih prav na istrskem polotoku. Na podlagi svoje temeljite študije posebnosti srednjeveškega istrskega prava, ki je bila izdana leta 1983 z naslovom *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici* v zbirki *Collana degli Atti rovinjskega Centra za zgodovinske raziskave (CRSR)*, je opisal zlasti obligacijsko, lastninsko ter dedno pravo in svoja dognanja strnil v povezavi z značilnostmi v drugih tedanjih istrskih in bližnjih italijanskih mestih, zlasti z